

OSMANLI ARAŖTIRMALARI

XXVIII

NeŖir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail. E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

Misafir Editörler

Hatice AYNUR - Mehmet KALPAKLI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXVIII

Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŖOĐLU'na

ARMAĐAN - IV

İstanbul - 2006

OSMANLI ŞİİRİNİN GENEL KARAKTERİ

E. J. W. GIBB

Tercüme: Ali Çavuşoğlu *

*E.J.W. Gibb, "A History of Ottoman Poetry"den farklı olarak ve bu eserin yayınlanmasından çok daha önce "Ottoman Poems" adıyla bir eser yazmıştır. Londra'da 1882'de yayınlanan bu eserden 45 adedi elle yapılmış kâğıda olmak üzere yalnızca 345 adet basılmıştır. Değerli dostum Christopher Ferrard'ın hediyesi olan bu eserin burada "Osmanlı Şiirinin Genel Karakteri" başlığını taşıyan giriş bölümü tercüme edildi. Büyük eserinde olduğu gibi burada da özellikle sanatlı Osmanlı şiirinin özelliklerinden söz etmektedir. Ona göre Türk halk şiiri, Selçuklu öncesi, Selçuklu, Karamanlı ve bütünüyle Türk edebiyatı ayrıca üzerinde durulması gereken çok önemli konulardır. Gibb, burada da özellikle "Osmanlı şiiri" üzerinde durduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca bu yazının Gibb'in Osmanlı Şiiri hakkındaki görüşlerini, bir edebiyat tarihçisi, eleştirmeni olarak kimliğini daha iyi anlamamıza yardımcı olacağını düşünüyorum. Bu yazının 1882 yılı İngiltere'sinde yazılmış olduğu da akıldan çıkarılmamalıdır.***

Arap ve İran edebiyatı hayli uzunca bir zaman Batılı bilim adamlarının dikkatini çekti ve bu iki dilde yazılmış olan pek çok değerli eserin tercümeleeri Avrupa'da zaman zaman görünür oldu. Ne var ki İslâmın üçüncü büyük ırkı

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı.

** Mütercim'in girişi.

olan meşhur Osmanlı Türklerinin edebiyatı, bilhassa şiiri, Von Hammer gibi bir iki istisnayı saymazsak Avrupalı Oryantalistlerce görmezden gelinmiştir.

Doğrusu bunun sebebini belirlemek oldukça güçtür. Aslında Türkler beş yüz yılı aşkın bir zamandır Avrupa'da muhtelif Avrupalı halklarla yakın ilişki içerisinde olduklarından, Avrupalıların kendilerine daha uzak olan diğer Asyalılardan ziyade bu Müslüman Türk komşularının eserlerinden haberdar olmaları, onları daha çok tanımaları, onların izinden gitmiş olmaları gerekirdi. Fakat muhtemeldir ki bu yakınlık ve sıkı ilişki, dünya tarihinde çok görkemli bir rol oynayan bu harikulâde hünerli Türkmen kabilesinin yaşamı ve düşünce tarzlarıyla Avrupa'nın daha da ilgisini çekmesi yerine karşı bir tavrın oluşmasına sebep olmuş olsun. Yine muhtemeldir ki Hilâl'in İstanbul üzerinde parladığını gören ve Viyana kapılarında İslâm ordusunun gümbürtüsünü işiten Avrupa, kahramanlık ve gözü peklikte bir benzerleri olmayan bu Türkmen savaşçıların nereden geldiklerini sormak soruşturmak yerine, korku salan palalarından korunmak için onlardan uzak durmayı tercih etmiş olsun. Ancak Osmanlılar saldırgan tutumu uzunca bir zaman önce terk etmişlerdi; bu nedenle onlardan korkma fobisinin de uzunca bir zaman önce yok olmuş olması gerekiyordu. Başlarda korkunun yerini nefrete bırakmış olması da doğaldı, fakat sonra hiç de haklılığı olmayan bir tutum olmuştur.

Gerçekten şimdi biz bir milleti, atalarının yaptıklarından dolayı suçlamaya devam mı edeceğiz? Eğer böyle olmaya devam edilecekse gerçekte böyle bir kınamadan masun kalacak bir millet var mıdır?

İrk karşıtlığı ve dinî bağınazlık çok tehlikelidir; ortadan kaldırmak da oldukça zordur. Geçmiş zamanlardaki gaddarlıklar ölçüsünde olmasa da ne yazık ki günümüzde de söz konusu tutumlar sürmektedir. İngiltere'de her durumda Türkiye ve Türklerle ilgili, çok yaygın olan söz konusu anlayışın bir ölçüde kaba bir cehaletten kaynaklandığını düşünmeden edemezsiniz. Bunun çok çarpıcı bir örneği olmak üzere geçenlerde, çok okunan dinî bir derginin sayfalarında yer alan bir yazıdaki şu sözleri gösterebilirim: "Müslüman ülkelerde, burada Türkiye kastediliyor, kadınlar ruhsuz varlıklar olarak muamele görür." Bu ortaçağa ait görüşün, Mr. Redhouse tarafından Kur'an'dan yapılan alıntılarla ne kadar yanlış olduğu, Hristiyanlıkta olduğu gibi İslâm'da da kadının ruhsuz bir varlık olmadığı açıklıkla ortaya konmuştur. Bu iftiranın bir yanlışlık sonucu ortaya çıkmış olması muhtemeldir; fakat bugün bunu hâlâ söylemek, iftira eden kişi açısından cinayet derecesinde bir suçtur, çünkü

kişinin anlamadığı yere suçlaması yanlıştır ve adîlidir. Bir yalanı bile bile yaygınlaştırmaya çalışmak ise doğrusu çok adî bir onursuzluktur.

Ne yazık ki söz konusu yazının sahibi Türkiye’de yaşayan bir misyonerdi! Ümit ettiğimiz ve öyle olduğuna inandığımız için bu kişi, ya aralarında yaşadığı insanların inançlarını öğrenme sıkıntısına katlanmadığı gibi tereddüt etmeden aksi görüşler sunmaktan kaçınmamış biridir ya da Dokuzuncu Emri kendisine yorumlayacak birinin çıkmasını beklemektedir.¹

Bilmediği konularda yargılar beyan ederek böylece Türklerle ilgili çalışmalarından insanların soğumasına yol açan söz konusu misyonerin mensup olduğu topluluğa göre Türkler, barbar insanlardı ve bir edebiyatları da yoktu. Böyle bir iddiaya *Die Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* adlı büyük eseriyle 2200 Osmanlı şairinden şiirler tercüme eden Von Hammer’ın verdiği cevaptan daha iyi bir cevap verilemezdi. Edebiyatın diğer türlerinden ziyade özellikle şiir sanatının Türkiye’de işlenmiş olmasının yanı sıra görkemli tarihçilerin, mesnevîcilerin, felsefe ve bilim yazarlarının eserlerinin sadece adlarını anmak bile hacimli bir cilt oluşturacak kadardır. Bütün Doğuda meşhur olan Türkçe yazılmış Astronomi, Astroloji, Matematik, Belagat, Ahlâk, Din, Hukuk, Tefsir, Tıp, Kimya, Coğrafya, Tarih, Kronoloji, Biyografi ve başka İslâmî bilimlere dair pek çok meşhur eser bulunmaktadır. Ancak Osmanlı tezkire yazarlarının kitaplarında en fazla şairlerle karşılaşsınız. Bu sınıfın kalabalık oluşu ise millî kültürün varlık ve zerafetine yeter bir delildir.

Von Hammer’ın kitabında isimleri kutsanmış 2200 şairin tabî ki çoğu "şair" adını zar zor hak eder ve orada bulunmalarını, kaybolmaktan kurtulmaları için dost bir tezkirecinin eserine aldığı birkaç gazeline, kıtasına ya da sadece bir beytine borçludurlar; çünkü Viyana’nın bu seçkin oryantalisti büyük çabalarla Osmanlı şiir tarihinin tam bir resmini verebilmek için Türkçe tezkirelerden sabırla topladığı herkesi eserine koymuştur. Doğrusu bütün halkların edebiyat tarihinde durum böyledir; fakat Osmanlı nâzımların bir kısmı nispeten büyük şair olarak anılabilmiştir. Yine de belki Âşık Paşa, büyük önderi, ölümsüz Mevlâna Celâleddin’in çok da gerisinde değildir; kelime

1 İslâm ve tebliğcisi ile ilgili ayrıntılı ve doğru bir kaynak olarak Seyyid Emir Ali’nin *Critical Examination of the Life and Teachings of Mohammed* (London, Williams and Norgate), adlı eseri önerilebilir. Şimdiye kadar Peygamber ve dini ile ilgili olarak İngilizce yazılmış en iyi eserdir. Ben eseri okudum ve Kim Hz. Muhammed ve öğretisini anlamak istiyorsa bu eseri çok dikkatle okumasını öneririm.

seçimindeki zerafet ve duygularındaki derinlikle Bakî'nin gazelleri de Hafız'ınkilere rakiptir; ve Lamîî'nin mesnevileri güzellikte Camî ve Nizâmî'nin eserleri önünde baş eğecek kadar da geride değildir. Her hâlükârda İran edebiyatının bu dört büyük temsilcisi şairler zincirinin en önünde yer alır ve ulusların bütün edebiyat tarihlerinde yeryüzü, onlarınkinden daha meşhur, ancak birkaç eser gösterebilir. Bu ülkede Osmanlı şiiriyle ilgili çalışmaların ihmal edilmesinin sebebi ne olursa olsun, bu asla şairlerinin olmaması ya da onların hislerini döktükleri eserlerin kalitesizliği değildir.

Yakın zamana kadar kullanılan dilin zorluğu ve eskiliği, güvenilir dilbilgisi kurallarına ve sözlüklere sahip olmayışı, Osmanlı edebiyatı çalışmalarında cesaretin kırılmasına yardımcı olan unsurlardandır. Bu ilk engellerle başa çıkan bilim adamları muhtemelen, Osmanlı şiirinin orijinallikten yoksunluğu dolayısıyla Avrupalılara pek çok örnek sunamama endişesiyle doğruca İran'a, Türk nazım bahçesini sulayan suyun çıktığı pınarın başına gitmeyi tercih etmişlerdir.

Şimdi Osmanlı şiirine, karakterine, aynılığa yol açan durumlara daha yakından bakalım.

Avrupa uluslarının edebiyatının Roma ve Yunan kaynağından beslenmesi gibi Osmanlı şiiri de tamamen İran kaynağından beslendiği için ilk olarak İran'a doğru kısa bir bakışımız olacak. Şiir, İran şiiri, sonra onu taklit eden Türklerin şiiri, Müslüman Hintlilerin, Afganlıların vb.'nin şiirleri temelde bir sanattır. Bu sanatın belirli vezinleri/ölçüleri vardı. Bu vezinler kısa ve uzun hecelerden oluşan belirli tef'ilelerden meydana geliyordu ve oluşturulan her vezin değişmez bir yapıya sahipti. Şair, tef'ilelerden oluşturulan bu vezinlerden biriyle şiirini yazmak zorundaydı. Bu vezinlerden bazıları bir şiir şekline uygunken bir kısmı da başka bir şekline uygun görülüyordu. Aynı şekilde bir kısmı Arap kökenli, bir kısmı İran kökenli - gazel kaside vb - belirli nazım şekilleri vardı. Şairler bu nazım şekillerinden biriyle yazmak zorundaydılar. Mısraları arzu ettikleri tarzda bir araya getirme özgürlükleri olmadığı gibi, arzu ettikleri sayıda hecelerden oluşturma özgürlükleri de yoktu; şiir sanatının kurallarına uymak zorundaydılar.

Böylece İran ve Osmanlı şiirinin büyük bir kısmını oluşturan gazelin konusu bir kural olarak kadının güzelliği, aşğın ıstırapları, baharın verdiği neşe, içkinin verdiği zevkler oluyordu. Bunun tabii sonucu olarak da bir şairin ya da

doğrusu pek çok şairin çeşitli gazelleri arasında, bir tek düzelik ve bir aynılık ortaya çıkıyordu.

Bir şairin, her biri beş ile on iki beyit arasında değişen, aynı ifade ve hissi tekrar etmeksizin ve kendisinden önceki bir başka şairden aşırımsızın üç yüz ya da dört yüz adet gazel yazabilmesi için fevkalâde bir orijinalliğe sahip olması gerekiyordu. Doğu edebiyatında bulunan ve Doğulu ulemaca değer verilen çok sayıda ve ilginç çeşitlilikteki kavramlar, İran şiirinin ve tabiatıyla Osmanlı şiirinin sun'î karakterini açıkça gösterir. Ancak bilinen ve tavsiye edilen, neredeyse zorunlu kılınan gazel nazım şekli, şairin bireysel kabiliyet ve zekasının eğilimlerini göstereceği muhtemel en özgür alandır. Buna benzer özellikler İran şiirinin genel dış karakteridir ve bütün ayrıntılarıyla Osmanlılar tarafından kendi edebiyatlarına uyarlanmıştır.

Müslüman İran şiiri Arap sistemine dayanmakla birlikte içerik, duygu, ifade, şekil ve tema itibarıyla Arap değildir, İran menşelidir ve yerlidir. Türkiye için durumun aynı olduğu söylenemez; orada dilden başka hiçbir şey tam olarak ne yerlidir ne Tatar. Bir İranlı şairin divanının her varağında eski dine ve kadîm İranlı kahramanlara yapılan kinayelerle karşılaşırınız; ancak bir Osmanlı şairinin divanını baştan sona ne kadar incerseniz inceleyin, geldikleri Orta Asya'nın dini ve geleneklerine dair en ufak bir göndermeyi boşuna arar durursunuz. Biliyoruz ki, romantik olmasa da, onların da bir dinleri ve gelenekleri vardı. Fakat şiirde İranlıların Cemşid'i, Rüstem'i, Keyhüsrev'i, Feridun'u ve benzerleriyle karşılaşırken, onların kitaplarının hiçbir yerinde ataları Oğuz ve Gökhan'dan en ufak bir iz bulamazsınız. Batı Avrupa için klâsik Yunan ve Roma'nın tanrıları ve kahramanları ne ise kadîm İran'ın yarı efsanevî kırılları, kahramanları da Osmanlı edebiyatı için hemen hemen aynı konumdadır. Osmanlılar bunları İranlı üstatları nasıl kullanmışlarsa aynı şekilde, hemen hemen aynı ilişki içerisinde kullanmışlardır; tıpkı Frenk uluslarının, Yunan ve Romalıların kitaplarında bulup kullandıkları kadîm pagan hayalleri olan üç kız efsanesi, kader tanrıçaları, av tanrıçasının yayı, güneş tanrıçasının ışınları vb. gibi. Bununla beraber hem Hristiyan hem de Müslüman topraklarda genel olarak nispeten daha az karşılaşılan bir başka haşmetli hikâyeler serisi bulunmaktadır. Bunlar Yahudi kahramanlar ve gelenekleridir. Evrenin yaratılışına işaret eden ya da tanımlayan, insanın yeryüzüne indirilişi, Nuh Tufanı gibi anlatımlardır ki İncil okuyanlar arasında yaygın olduğu kadar Kur'an okuyanlar arasında da yaygındır. Yûsuf'un güzellik ve fazileti, Davud'un güzel sesi ve

Doğuda hükümdarlığın simgesi olan İranlı Nuşirevan gibi Süleyman'ın gücü de Müslüman şairlerin çok sevdiği temalardandır. Kur'an'da hikâyeleri ayrıntılarıyla anlatılan diğerleri gibi bu peygamberler ve bizzat Peygamber'in kendisi, halifeleri, sahabeleri, damadı Ali ve amcası Hamza ile birlikte İslâm öncesi Arabin mücadeleci kişiliklerinden sık anılan Hâtem-i Tâî gibi kişiler Osmanlı şiirinin Samîî kökenli kadrosunu oluşturmaktadır.

İranlılarda daha önce Ari (Hint-Avrupa) topluluğu görmüştük ki içlerinde özellikle Plato ve Aristo gibi filozofların da bulunduğu Yunanlılar da vardı. Firdevsî'nin *Şehname*'sinde soylu bir üslupla anlatılan güçlü Pişdadiyan, Keyaniyan, Aşekani ve Sasani (Ya da Achaemenian, Median, Parthian, Sasanian) hanedanlarının kahramanlarının ve kırıllarının yiğitlikleri, maceraları, daha sonra gelen İranlı, Türk, Hint, sayısız yazarlarca pek çok güzel şiire konu edilmişlerdir. Cemşid'in ihtişamı ve sonra düşüşü, şiirlerde çok işlenir. Hüsrev Perviz ve adı aynı zamanda tatlı anlamına gelen büyüleyici Şirin'e olan aşkı oldukça ünlüdür. Firdevsî'nin meşhur destanında başarıyla anlattığı hiçbir kahraman ve kıralın hikâyesi, bir kahraman ve kıral olan dünyanın hakimi İskender-i Rûmî'nin hikâyesi kadar ünlü bir yere sahip değildir. İranlılar büyük İskender'den öyle etkilenmişlerdir ki ülkelerini istila etmesine, görkemli Keyanî hanedanını yıkmasına rağmen onu kendi ırklarının bir üyesi olarak kabul ederler ve onun, İranlı şehzade ile Yunanlı ya da daha çok Romalı bir prensesin soyundan geldiğini iddia ederler. Osmanlı şiirinde Samîî ve Aryan olan efsanevi ve tarihî pek çok karakterle karşılaşırız, fakat Turanlılardan herhangi bir iz göremeyiz. Tatar mitolojisiyle ilgili herhangi bir izin olmaması belki şu şekilde izah edilebilir: Çağımızdan 13 asır önce Cengiz Han'ın talan eden ordularının önünden Aşağı Amuderya'nın zengin otlaklarında bulunan evlerini terk edip kaçan küçük kaba, tahsilsiz bir Türkmen kabilesi vardı; bunlar Süleyman Şah'ın peşinden Anadolu'ya gelmişler ve önce Osman'ın sonra da torununun rehberliğinde güçlü (Şimdilerde hâlâ sallanmakta olan, eski dünyanın üç kıtasının çok değerli topraklarında hakim olan) Osmanlı İmparatorluğunun çekirdeğini oluşturmuşlardır. Anadolu'ya geldiklerinde Selçuklu adında İmparatorluk hâline gelmiş bir başka Türk ırkı bulmuşlardı. Bu ırk yeteri kadar refah içinde yaşamış ve artık yıkılmaya yüz tuttuğu zamanlarda da kendilerinden sonra geleceklere bırakabilecekleri bir edebiyat birikimleri vardı. Selçukluların edebiyat eğitimleri bütünüyle İranlılar tarafından yürütülüyordu ve Selçuklu yazarlarca yazılmış Türkçe eserlerin son derece kıt olmasından hareketle öyle

görülyüyor ki Delhi'de yıllarca mükemmel bir şekilde hükümran olan Çağatay Türkleri gibi sadece üslup ve tonu değil İranlı hocalarının dilini de edebiyatlarına uyarlamışlardı. Osman ve kabilesi yeni yurtlarına yerleştikten kısa bir süre sonra Selçuklu İmparatorluğu parçalandı. Yıkılmakta güçlü, fakat yapmaktay zayıf olan Moğol istilacılarca harap edilmiş imparatorluk, her biri başında bulunan bey'in adıyla anılan birkaç eyalete ayrılmıştı. Bu eyalet/beylik müstakil varlığını sürdürdüğü süre içinde yine aynı bey'in adıyla anılacaktı. Bu beylikler zamanla büyüyen Orhan'ın ve ondan sonra gelenlerin devletine katıldı. Osmanlılar gibi Türk olan diğer beyliklere mensup olanlar da büyük bir istekle bu birlikte yerlerini aldılar. Bu itibarla şimdi ve uzunca bir zaman Osmanlı Türkleri olarak anılan gelen halkların büyük bir kısmı aslında yenilenmiş Selçuklulardır.

Osmanlılar, edebiyat eğitimlerini bu Selçuklulara borçludurlar; bu gerçek aynı zamanda bütün edebiyatlarında hakim olan Fars etkisini de izah eder. İran'ın göz kamaştırıcı yeteneğiyle karşı karşıya kalınca atalarının henüz ayak sürümekte olan geleneklerini de iyiden iyiye unuturlar. Ancak İran etkisinde kalan diğer Türklerden farklı olarak Osmanlılar Farsçayı edebiyat ve devlet dili olarak kullanmadılar. Aksine yerli Tatar dilini muhafaza ettiler; fakat Farsçadan alabilecekleri her türlü güzellikle de bu dili süslediler.

İran ve Osmanlı şiirinin ilginç bir yanı, pek çok şiirin edebî anlamının altında ince, gizli, ruhsal bir anlamın mevcut olmasıdır. Mevlâna ve Âşık Paşa'nın şiirleri gibi pek çok örnek, dinî, ahlâkî ve tasavvufî eserlerdir; fakat büyük bir kısmı da allegoriktir. Osmanlı ve İran aşk mesnevilerinin hemen tamamı bu son sınıfa aittir. Leylâ ile Mecnun'un, Yûsuf ile Zeliha'nın, Hüsrev ile Şirin'in, Salamân ile Absâl'in, bunlar gibi yüze yakın aşk mesnevisinin içine nüfuz ettiğimizde Allah için yanıp tutuşan ruhun özlemlerini ya da kalbi ilâhî nur ve hikmete teşne insanın özlemlerinin resmedilmiş olduğunu görebiliriz. Bu mesnevilerdeki bütün karakterler bir tutkuyu, manevî bir anlamı temsil eder. İskender hikâyesinde Allah tarafından yardım edilen ve erdemli hocaların semâvî hikmetlerinin rehberlik ettiği, her türlü dünyevî tutkuya galip gelen ve ilâhî huzur noktasına erişmiş olarak, bulunduğu yerden sükûnet içerisinde bütün dünyevî şeyleri izlemekte olan asil insan ruhunu seyrediyoruz.

Gazellerin hepsi benzer karakterde manzumelerdir; zahiren zevk, eğlence ve içkili hayata düşkünlük görülse de gerçekte dolmuş bir kalbin boşalmasını ya da kendi ifadeleriyle Allah aşkından dolayı sarhoşluğu ifade ederler. Bu

türde, Allah'ın kendilerine gelmesini, mutlak güzelliğini kavramalarını engellenen örtülerini atıp kendilerine aşikâr olmasını büyük bir istekle arzu ederler. Coşkun bir ifadeyle söylenen sözlerin tasavvufî ya da ruhsal anlamları bulunmaktadır ve grubun üyelerince bilinmektedir. Böylece maşuk, Allah; âşık, insan; saç kıvrımları Allah'ın sırları ya da nüfuz edilemeyen sıfatları; yok denecek kadar ince olan bel, âşığı ilâhî güzelliklerden alıkoyan perde; kırmızı/yakut dudak Allah'ın duyulmayan, fakat anlaşılın sözleri; âgûş, Allah'ın sırlarının keşfedilmesi; yokluk ya da ayrılık, Allah'ın birliğinin tanınması; vahdet ya da vasl, Allah'ı yüz yüze olacak şekilde görme; içki, ilâhî aşk; sakî, şeyh, ilâhî aşk ve iştihak kadehinin sunucusu; rint/aziz (libertine), insan âdet ve geleneklerine artık itibar etmeyen, umursamayan; meyhane, şehvet hislerinin aşağılandığı, ad ve sandan kurtulunan yer; nesîm, ruhun teneffüsü; şem', bir kandil olan âşığın kalbini tutuşturan ilâhî ışık. Her ayrıntı bu şekilde mecazî olarak sürdürülür.

Bir gazelin doğru ve asıl manası bu şekilde ortaya çıkar. İran'ın ve Türkiye'nin büyük şairlerinin manzumelerinde de böyle bir ruh vardır ve böyle anlaşılmalıdır. Fakat pek çok şair (özellikle ahlâkî gevşekliğin olduğu İran'da) söyledikleri her şeyde gerçek, birebir anlam gütmeyiz. Osmanlı gazel yazarları arasında da şehvetperest ya da mutasavvıf kabul edilemeyecek pek çok kişi vardır. Bütün sultanlar, şehzadeler, vezirler ve gazel yazan, hiyerarşinin çeşitli kademelerindeki insanlar arzu etmiş olsalar da aylak vakit geçirmeyen, birer mutasavvıf ya da iyi bir dindar olmak isteyen insanlardır. Ne düşünürlerse düşününler, katı ve sünnî bir İstanbul'da söylemiş oldukları gazel ve şarkılarında gerçek anlamıyla anlaşılabilir şeyler söylemeye cesaret edemezlerdi. Üstelik tarihten de biliyoruz ki sultan şairlerin çoğu, manzumelerinin gerçek anlamıyla anlaşılacak şekilde yorumlanmasını amaçlamamışlardır; çünkü onlar samimî, dindar Müslümanlardır ve yasaklanmış olan içki kullanımını lâyıkıyla cezalandırmışlardır. O hâlde mecazî ya da gerçek bir anlam amaçlamamışlarsa bu şiirleri neden böyle yazmışlardır sorusu akla gelebilir. Buna verilebilecek cevap şudur: Moda. İran prototiplerden hareket eden ve birer eylem adamı olan Türkler mesnevî yazacak kadar zaman ayıramadıklarından küçük hacimli şiirleri daha çok tercih etmişler, şiirlerdeki sözlerin gerçek ya da mecazî anlamda ele alınıp alınmadığını düşünmeksizin kopya etmişlerdir. Bazı şairlerin şiirlerinde durum gerçekten böyle olsa da, duygularında yoğunluk ve derinlik iddiasında olan pek çok Osmanlı şairi bulunmaktadır ki bunların âlâmeti farikaları iddia

ettikleri yoğunluk ve derinlikten mahrum olmalarıdır. Bu şairlerin çoğu Sultan Mahmud'un nedimlerinden biri olan ve şiirlerinde felsefî izler bulunan İzzet Molla gibi yüksek makamlardadırlar. Lâmiî'nin kitaplarının her sayfası da onun en azından gayretli ve samimî bir tabiat âşığı olduğuna şahadet etmektedir.

Hususî bir anlamla yazıldığında gazel ve kasidelerde tasavvufî görüşlerin yansıma bulduğu, ehli tarikın çoğunun itikadı olan tasavvuf düşüncesinden de biraz söz etmek yersiz olmayacaktır. Bu zamana kadar hiç kimse tasavvuf inancını Sir William Jones gibi doğru bir şekilde anlatamadığı için burada onun *Essay on the Philosophy of the Asiatic* başlıklı makalesinden aşağıdaki kısmı vermekten daha iyi bir şey yapamazdım.

"Sûfiler, insan ruhunun ilâhî ruhun bir parçası olduğu, tür olarak değil, ama derece olarak ruhların birbirlerinden farklı oldukları ve yine geldikleri yere dönecekleri konusunda hemfikirdirler. Onlara göre Allah bütün varlığı istîla etmiştir ve bir cevher olarak her işte faildir. Mutlak Kerîm, Hak ve Celîl olan O'dur. Gerçek ve aslî olan aşk, O'nun aşkıdır. Diğer varlıklara duyulan aşk, anlamsız ve bir hayaldir. Tabiattaki güzellikler, ilâhî güzelliğin, nesnelere yansımasınadır. Ezel ve ebed olan Kerîm Allah, insanlara mutluluk bahşetmekte ya da onları mutluluğa götürecektir yollar ihvan etmektedir. İnsan buna ancak yaratıcı ile kendisi arasındaki ilk ahitteki görevini yerine getirerek ulaşabilmektedir. Akıl ve ruhun dışında hiçbir şey mutlak olarak var değildir. Cahillerin adlandırışıyla maddî özerler, ilâhî sanatçı tarafından sürekli olarak zihinlerimize sunulmakta olan neşeli resimlerden başka bir şey değildir. Bu tür hayallere aldanmama konusunda dikkatli olmalıyız ve kendimizi yalnızca içimizde var olan Allah'a bağlamalıyız; çünkü biz yalnızca O'nunla var oluruz. Maşukumuzdan ayrı olmanın bu ümitsiz durumunda bile ilâhî güzellik fikrini ve ilk ahdimizi unutmamalıyız. Güzel şarkı sesleri, nesîm, çiçeklerin kokusu, aslî düşüncemizi sürekli olarak yeniler, hafızamızı tazeler ve bizi O'nun sevgisinde yok eder. Bütün bunları aziz tutmalı, ruhlarımızı kibirden ve masivadan soyutlamalı ve her şeyde bizim kemâlimiz olacak olan vuslata, O'nun zatına yakınlık kazanmalıyız." Bu tasavvufî yaklaşımın Osmanlı şiirine ne ölçüde hakim olduğunu aşağıdaki ifadeler yeterince gösterecektir.

Osmanlı şiirinde İran'ın Arî mistisizminden etkilenmemiş çok fazla şey de vardır; bunlardan biri haşmetli bir melankoli ile boyanmış, hiç kimsenin yanlış

anlayamayacağı samimî ve basit bir dindir. Bu din Sâmi (semitik) İslâmın ruhudur; bir ruh ki mükedder, vakur, ilâhî sükûnet, batınî neş'e, söylenemeyen ümitle dolu; bir ruh ki büyük cesaret gerektiren işler yapmak isteyenleri teşvik eden ve en dayanılmaz ıstırap anlarında bile onların sarsılmamalarını sağlayan. İşte burada Sâmi ve Arî iki büyük ırkın özelliklerinin Osmanlı şiirinin ruhunu oluşturmak için bir araya gelmiş olduğunu görürüz. Ve yine burada üçüncü büyük ırkın, Turanî öğelerinden herhangi bir iz görmekten mahrum oluruz. M. Servan de Sugny, *La Muse Ottomane* adlı eserinde şöyle der:

"Türklerin Araplardan ve İranlılardan farklı, belirgin bir özelliği var; tabiatla düşünürler, varlığın sırlarını anlama çabasına âşıktırlar; düşünmek için öte dünyanın karanlıklarına dalarlar; her şeyin sonunu ve amacını sorgularlar. Bu itibarla ahlâkçılardır. Ölüm düşüncesini ve kabirden sonra herkesi bekleyen mukadderatı asla zihinlerinden çıkarmazlar. Yazarlarının en önemsiz eserlerinde bile ihtiyaç hâlinde, düzeltmek ve konuyu taçlandırmak üzere, her zaman ana konuya iliştilmiş dinî ve felsefî bir düşünce vardır. Tek kelimeyle Türkler, tıpkı uluslarının Avrupa'da kampta olduklarının söylenmesi gibi bu dünyada yalnızca bir kamp hayatı sürdürmektedirler. Eşyaya böyle bir tavırla bakışın geleneklerini, sonuç olarak zekalarının ürünlerini nasıl etkilemiş olduğunu hayal edebilirsiniz."

Fransız yazarın Osmanlılar ve düşünce tarzlarıyla ilgili olarak burada söyledikleri tamamıyla doğrudur. Fakat hiç kuşku yok ki Türkün zihninde faaliyette olan, böyle bir tefekkür tarzını ortaya çıkaran İslâmdır. Ancak yine de Kur'ânî'dir; bu itibarla Türk ya da Turanî değil Sami'dir. Bunun delili de aynı ruhun Muhammed'in tebliğ görevine başlamasından sonra ve Türk edebiyatının oluşmasından önce binlerce Arap şiirinde de görülebilmesidir.

Bu itibarla çeşitli zamanlarda gördüğümüz gibi Osmanlı şiirinin en dikkate değer özelliklerinden biri orijinallikten yoksun oluşudur. Ancak mahallî renkleri bunun dışında tutmamız gerekiyor, çünkü mahallîlik başka bir iklimdir. "Osmanlı" şiiri her özelliğiyle İran'ın şiir sanatının aynadaki bir yansımasıdır. Şekil olarak İranî, ses olarak İranî ve genelde konu olarak İranî'dir. Hatta zaman zaman gözümüze çarpan Arabın ışığı bile İran aracılığıyla gelir. Bunun sebebinin Osmanlı İmparatorluğunun başlangıç yıllarında ve edebiyat eğitimleriyle ilgili durumlarda izlemeye çalıştık. Osmanlı klâsik şiiriyle ilgili durum bu

şekilde olmakla birlikte - ki burada yalnızca Osmanlı şiiri üzerinde duruyoruz - halk şarkılarında ve türkülerinde millî bir ruhu bulabileceğimiz şüphesizdir. M. Chodzko, *Popular Poetry of Persia* adlı eserinde Doğu ve Batı Çağatayca ile büyük, kırılmaz bir zincir gibi, Çin duvarından Adriyatik sahillerine kadar uzanan büyük Türk dili ağızları arasında bir bağ teşkil eden Azerî ağzından alınmış, İran Türklerinin bazı şarkılarının tercümelerini verir. Fakat elbette bunların her günkü Bursa ve İstanbul şarkılarına benzemesi beklenmemeli. Bildiğim kadarıyla Avrupa'da Osmanlı halk şarkıları derlemesi ne orijinal olarak ne de çeviri olarak yayımlanmıştır.

Orijinallik olsaydı şüphesiz Osmanlı şiiri çok farklı bir durumda olurdu; ancak onun böyle olması göz ardı edilmesi için yeterli bir sebep değildir. Şayet İran şiiri güzelse ve dikkatli bir çalışmayı hak ediyorsa, ikisi arasındaki ilişkinin o kadar yakın olduğunu gördükten sonra Türk şiirinin de aynısını hak ediyor olması gerekir. Osmanlı bilim ve edebiyatı arasındaki ilişki tıpkı Roma ve Yunan bilim ve edebiyatı arasındaki ilişkiye benzer. Hatta Profesör Max Müller *Science of Language* adlı makalesinde, "Romalılar bütün bilim kolalarında Yunanlıların papağanı gibidirler." der. Bütün bunlara rağmen hiç kimse Lâtin şairler üzerinde çalışmaktan kaçınmamıştır. (Romalılar gibi bir papağan olmadıkları hâlde) Aynı durum neden Osmanlı şiiri için söz konusu olmasın?

Türk ırkının şiirsel hayal ve şekiller icat etmede geri olduğu düşünülmemelidir. Fakat her hâlükârda bazı niteliklerden mahrumdurlar ve uluslar ancak başkalarına benzemeyen yanlarıyla belirsizlikten şöhrete yükselirler. Türkler, büyük ve özel armağanlarla donatılmış bir ırk olmasaydı pek çok ailesinin dünya tarihinde son derece seçkin bir yer edinmesi asla mümkün olmazdı.

Selçuklu Türkleri bir zamanlar Batı Asya'nın en güçlü hükümdarlarıydılar. Yaklaşık iki yüz yıl Karamanoğulları, Osmanoğullarının çok önemli rakipleri oldular; ve yüzyılımızın ortalarına kadar Hindistan'da hüküm süren "Büyük Moğollar" olarak bilinen muhteşem hükümdarlar gerçekte Çağatay Türkleridir ve Osmanlı Türkleri gibi halis Türktürler. Osmanlılarla ilgili olarak burada şundan daha artık bir söz söylemeye gerek yoktur: Bir zamanlar yeryüzünün en muktedir halklarıydılar; hatta şimdi asırlar süren çöküş anlarında bile Avrupa'daki en büyük imparatorluğun bütün askerî gücünü nihaî bozguna uğratmış; onları, ayaklanan kitleleriyle Karadeniz ve Adriyatik arasındaki her köşeden geri püskürtmüş ve ordularını savaş meydanında mağlup etmiştir.